

1990 ÖNCESİ BALKAN (YUGOSLAVYA) TÜRKLERİNİN ÇOCUK EDEBİYATINDA OTORİTER – ANTİ OTORİTER DİL KULLANIMLARI

The Usage of Authoritarian – Anti-Authoritarian Language at the
Children's Literature of the Balkan (Yugoslavia) Turks Before the 1990

Şenel GERÇEK*

Özet: Çocuklara yönelik üretilen metinler çoğunlukla yetişkinlerin eğitimsel kaygılarından izler taşır. Bu tür eserler toplumun dinsel, kültürel, toplumsal, etik...vb. değerlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasının en önemli araçları olarak görülürler. Anlatıcı-yazar, çocuklarda değer oluşturmaya çalışır; bunu, dile kodlayarak gerçekleştirir. Yani metin, yazarın aktarmak istediği ve çocukta oluşmasını istediği değerler sistemine uygun bir dilsel görünüme sahiptir.

Yazar metinde kendini kullandığı kiplik ifadelerle ortaya koyar. Bu dilsel yapılar yüklem seçiminden, fiil çekimlerine, belirteç ve sıfat kullanımlarına kadar uzanan geniş bir dilsel alanı içine alır.

Bu çalışmanın amacı, 1940'lı yıllardan 1990'lara kadar Balkanlarda özellikle de Yugoslavya sınırları içinde gelişen çocuk edebiyatı ürünlerine bir göz atmak, çocuk edebiyatı ürünlerinde kullanılan dili, oluşturulmak istenen paradigmalardan açısından mercek altına almak, değerlendirmektir. Çalışmamıza kaynaklık edecek hikayeler Necati Zekeriyâ'nın Piriştina'da yayımladığı **Sevgiyle** adlı çocuk hikayeleri antolojisi ile İstanbul'da yayımladığı **Demet** adlı antolojilerinden seçilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yugoslavyadaki Türk toplumu, kiplik alanlar, çocuk edebiyatı, otoriter- anti otoriter dil

Abstract: The texts produced for children mostly carry evidences from adult anxieties related to education. Such those works are seen as the most important vehicles which transfer religious, cultural, social, ethical etc. values of society to future generations. The narrator tries to establish values for children and realizes this by coding to language. That is to say, the text has a linguistic aspect which is suited to system of values that writer aims to transfer and desires to equip children with.

* Dr., Okutman, Kocaeli Üniversitesi Türk Dili Bölümü

The writer expresses itself by modality expressions in the text. These linguistic structures include a wide linguistic fields, from choosing predicates to verb inflactions, using adverbs and adjectives.

This paper aims, firstly, to glance at the works of children literature which have been devoleped in Balkan borders, especialy in Yugoslavia since 1940s until 1990s, and secondly, to evaluate language of those works in terms of paradigms desired to be formed. The source stories used in this paper are selected from two anthologies of children stories, both of which were edited by Necati Zekeriya: Sevgiyle published in Priştina and Demet published in İstanbul.

Key words: *Turkish Society in Yugoslavia, Modality Fields, Children Literature, authoritarian and anti-authoritarian language.*

Giriş

Kesin olarak tarih saptamak mümkün değilse de Yugoslavya sınırları içinde Türk Edebiyatı'nın başlayıp gelişmesi, aslında öteki Balkan ülkelerinden farklı bir serüven takip etmemiştir. Türklerin Balkanlar'a hakim olmalarına başlangıç olarak XIV. yüzyılın ikinci yarısında yapılan ünlü Kosova Savaşı esas alınırsa, edebiyatın bu tarihten kısa bir süre sonra başladığı söylenebilir. [Kaya (1993): 2]

Yugoslavya'da ilk çocuk öykülerinin ne zaman yazıldığı da pek bilinmemekle beraber 23 Aralık 1944 Türk halkı ve Türk yazarları için bir dönemeç noktasıdır [Zekeriya 1988: 6]. Bu tarih, "**Birlik**" gazetesinin yayın hayatına başladığı tarihtir. Çeviri öykülerle başlayan öykü yayıncılığı kısa sürede Türk topluluğunun içinden çıkan yazarların öyküleriyle yeni bir ivme kazanmıştır. Gazetede, yetişkin edebiyatına yönelik hikaye ve şiirlerin yanı sıra çocuklara yönelik de şiir ve öykülere yer verilmiştir. 1950'de yayım hayatına başlayan "**Pioner Gazetesi**" birçok çocuk hikayesine ev sahipliği yapmış, 1951'den sonra adını değiştirmiş ve bir dergi formatında "**Sevinç**" adıyla yayımını sürdürmüştür. "**Sevinç**"te de çocuk edebiyatı ürünlerine yer vermeye devam edilmiştir. 1957'de yayım hayatına başlayan "**Tomurcuk**", Priştine'de yayım hayatını sürdüren "**Kuş**" dergisi Yugoslavya'da yaşayan ve Türkçe yazan Türk yazarlarının öykülerine sıkça yer vermektedirler.

Dergilerde yayımlanan öyküler giderek kitaplaşma potansiyeline erişmiş ve 1950'de Mustafa Karahasan tarafından kaleme alınan "**Küçük Erler**" adlı ilk Türkçe hikaye kitabı yayımlanmıştır. Birçoğu siyasî propaganda amaçlı, partizanlara yardım eden küçüklerin kahramanlıklarını konu edinen öyküler yazan Şükrü Ramo, Nusret Dişo Ülkü, Hasan Mercan ve Avni Abdullah gibi yazarların yanı sıra okul-öğretmen-öğrenci ilişkilerini konu edinen Mahmut Kıratlı, Fahri Kaya, Hüseyin Süleyman,

Recep Murat gibi öykü yazarlarına da rastlamaktayız. Gerçekçilik akımına bağlı kalarak yazan Süreyya Yusuf, Enver Baki, Nusret Dişo Ülkü, Hasan Mercan, İskender Muzbeg, Ahmet Ş. İğciler, İlhami Emin, Alaattin Tahir, Suat Engüllü adları sayılabilir. Bu isimlerin yanı sıra Cevahir Selim, Hümaşah Vardar, Zehra Jubı, Avni Engüllü, Şecaattin Koka, Altay Suroy, Ahmet İğciler, Fahri Ali, Enver İliyas, İrfan Bellür, Lütfi Seyfullah, Sabit Yusuf gibi öykücüler de adı anılması gereken Türk kökenli öykücülerdir.¹

Çocuk Edebiyatı ve Otoriter- Anti Otoriter Dil

Çocuklara yönelik üretilen metinler çoğunlukla yetişkinlerin eğitimsel kaygılarından izler taşır. Bu tür eserler toplumun dinsel, kültürel, toplumsal, etik...vb. değerlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasının en önemli araçları olarak görülürler. Anlatıcı-yazar, çocuklarda oluşmasını istediği değerleri kullandığı dile kodlar. Yani metin, yazarın aktarmak istediği ve çocukta oluşmasını istediği değerler sistemine uygun bir dilsel görünüme sahiptir.

“Bütün yazın metinleri kurmacadır, belli deneyim ve yaşantılara dayalı olarak, hayallerin de etkisiyle kurularak oluşturulan metinlerdir. Yazın metinleri tek anlamlı olamaz, okuru “bana inan”, “tek ve mutlak gerçek benim sana anlattıklarımıdır” diyerek zorlayamaz. Bu nedenle iletisi, söylemek istediği şey de örtüktür; okur, kendi çıkarsamalarını, satır aralarında söylenmeden geçilen ancak kast edilen şeyleri bulmakla yükümlüdür [Dilidüzgün (2003): 42]. Tek anlamlı olarak üretilen metinler yaptırma, yasak etme, emretme, iteat ettirme gücüne sahip metinlerdir ki bu potansiyele sahip metinlere otoriter metinler diyoruz. Okuruna seçme hakkı veren, başka anlam ve hayallere ulaşmaya olanak tanıyan metinler ise anti otoriter metinler olarak tanımlanabilir.

Yazar metinde kendini kullandığı kiplik ifadelerle ortaya koyar. Bu dilsel yapılar yüklem seçiminden, fiil çekimlerine, belirteç ve sıfat kullanımlarına kadar uzanan geniş bir dilsel alanı içine alır. İstek, zorunluluk işaretleyicileri (kip ekleri, belirteçler)², metnin tonu, anlatıcının metinde varlığını hissettirme düzeyi, hikayenin otoriter ya da anti otoriter olmasının metindeki göstergeleridir.³

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Zekeriya Necati (1982), Demet (Seçme Çocuk Öyküleri), İstanbul, Tekin Yayınevi; Zekeriya Necati (1988), Sevgiyle, Piriştine, Tan Yayınları; Kaya, İ.Güven

² Burada işaretleyici terimiyle semantik boyutta dilsel kategoriyi dil ortamına taşıyan her türlü morfolojik birim kastedilmektedir.

³ İstek, emir, rica gibi semantik alanların kodlanmasıyla ilgili bkz: Demir, Sema Aslan (2008), Türkçede İsteme Kipliği Semantik-Pragmatik Bir İnceleme, Grafiker Yayınları, Ankara

Örneğin ağaç kesmek, doğayı kirletmek, hırsızlık yapmak, hayvanlara eziyet etmek “olumlu” karşılanacak tutum ve davranışlar değildir. Değerler açısından doğru olsa da bir hikayede geçen “Hayvanlara eziyet etmemeliyiz.” cümlesi gerek “-mAII” zorunluluk işaretleyicisi aracılığıyla gerekse bu cümleyi kuran “**anlatıcı**”nın varlığını metinde bütün ağırlığıyla hissettiriyor olması nedeniyle otoriter bir dilsel görüntü ortaya koymaktadır.

Anlatıcının metinde etkisi arttıkça okur, dolayısıyla da çocuk anlatının nesnesi haline gelmektedir. Okuru nesneleştiren metin otoriter bir metindir. Yazarın paradigmalarının dayatıldığı metinlerdir otoriter metinler. Oysa okurun yeni metinler kurmasına olanak sağlayan, bir anlamda okuyucuyu, dolayısıyla da çocuğu metnin öznesi olmaya davet eden metinlerdir demokratik tutum.

Yugoslavya Türk Edebiyatından Örnekler

1900-1963 yılları arasında yaşayan ve folklor araştırmaları, çevirileri ve çocuk öyküleriyle tanınan Hüseyin Süleyman’ın “**İtiraf**” adlı öyküsünde anlatıcı, hikayesini ilahi bakış açısıyla anlatır. Zaman kıstır. Hikayenin kahramanı Enver, okul yolunda kızak kayan çocuklara takılınca derse geç kalmıştır. Öğretmenle Enver arasında şöyle bir diyalog geçer:

“-Yavrum, niçin derse vaktinde gelmedin? Neyin var? diye sordu.

-Bir şeyim yok.

Haylaz çocukların kızak kaymaklarına istemeden daldığımı söyledi.

Sonunda da:

-Kabahathlıyım! dedi.

Öğretmen yalan söylemediğini bildiği ve Enver’e inandığı için:

-Haydi yerine geç! Bak bir daha dalma! dedi.

Enver bir daha böyle bir dalgınlıkta hiç mi hiç bulunmadı.”

Metinde kıssadan hisse çıkarmaya dayalı otoriter bir dil kullanılmaktadır. Bu kısa bölümü okuyan kişi, derse geç kalmanın ceza gerektiren bir kabahat olduğu, sokakta oynamanın çocuk da olursa “haylazlık” olarak adlandırıldığı sonucuna varacaktır. “*Enver bir daha böyle bir dalgınlıkta hiç mi hiç bulunmadı.*” cümlesi yazarın vermek istediği dersi özetlerken “**hiç mi hiç**” belirteciyle bu otoriter tutum pekiştirilmektedir. Yine yazarın öğretmene söylediği “*Haydi yerine geç! Bak bir daha dalma!*” emir cümlesi de bu otoriter tutumun bir başka dilsel işaretleyicisidir.

Yine aynı yazarın “**Doğru Kalpli Çocuk**” adlı kısa öyküsünde okulun bahçesinde bir dolma kalem bulan Küçük Severcan, bulduğu kalemi doğru öğretmenine getirir. Hikaye şöyle devam eder:

-Öğretmenim! Teneffüste iken bahçede bu kalemi buldum. Buyurun!... dedi.

Öğretmen kalemi aldı. Severcan'ın saçlarını okşadı, öğrencilere:

-Çocuklar, bakın!... Severcan kendine ait olmayan bu kalemi bahçede bulmuş, sahibine verilmek üzere bana getirdi. Görüyor musunuz, arkadaşınız kendine ait olmayan bir şeye nasıl el uzatmıyor? Siz de onun gibi doğru kalpli olunuz! dedi.”

Anlatıcının dile yansıyan kişisel tutumlarını Papafragou kipsel alanlar (modal domains) belirleyerek açıklamaya çalışmıştır. Bu kipsel alanlar kanun, yasa ve kuralları tanımlayan **düzenleyici alanlar** (regulatory domains), toplum kurallarını tanımlayan **toplumsal alanlar** (social domain), dinî sistemlerin tanımladığı **inanca dayalı alanlar** (religious rules), **kişisel** istek, görüşlerin tanımladığı **kipsel alan** (personal domain), olayların akışına yönelik düzenliliği tanımlayan **olağan merkezli alanlar** (normative domain) ve ideal olarak kabul edilene tanımlayan **ideal merkezli alanlardır** (ideal-centered).⁴

Farklı ölçütlerle birçok tasnifi yapılan kiplik çalışmalarında iki temel tasnifte görüş birliğine yaklaşılmış gibidir: Bilgi kipliği (epistemic modality) ve yükümlülük kipliği (deontic modality). **Bilgi kipliği** konuşurun önermeye dair bilgi ve güvenine dayanır. Bilginin gerçekliğine ilişkin tutum ve yargısını yansıtır. İkincisi ise konuşurun önermeye dair isteğine dayanır. **Yükümlülük kipliği** eyleyicinin sorumlu olduğu davranışların anlatımıyla ilgilidir. Biri anlatıcı merkezli, diğeri ise eyleyici merkezlidir.

Her iki metin örneğinde de düzenleyici, inanca dayalı ve ideal merkezli kipsel alanlara yönelik, eyleyicinin (ya da okur olarak çocuğun) yükümlülüklerini anımsatan, çocuğu kısıktırak yakalayan bir dille karşı karşıyayız. Bir çocuğun bulduğu bir eşyayı sahibine vermesi etik açıdan doğru bir tutumdur. Ancak hikayelerde bunun ifade biçimi, çocuğu baskı altına alan, onu sınırlayan bir dil kullanılarak gerçekleştirilmektedir.

Eserlerinde genellikle partizanların, devrimcilerin, savaşanların yaşam öykülerini konu olarak seçen Şükrü Ramo [Zekeriya 1988:8]'nin hikayelerinde de

⁴ CORCU, Demet, Gereklilik/Zorunluluk Kipliği Kodlayıcılarının Anlam Yapısı Üzerine, http://semanticsarchive.net/Archive/zE0ZDQ0N/Maltepe_bildiri.pdf, Son erişim 21 Haziran 2012.

aynı durum söz konusudur. “**Alevden Yıldız**” adlı hikayede, hikayenin kahramanı babası Liman Hoca ve aile bireylerini Bulgar ve Alman faşistlerinin saldırısında kaybetmiştir. Ancak küçük yaşına rağmen direnişçilere katılmış ve kurtuluşu görmüştür.

“*Bulgar askerleri, bütün ev etrafına köpek piresi gibi yayılmışlar.*” [Zekeriya 1988:24] cümlesinde yazar “**köpek piresi gibi yayılmak**” yüklemiyle düşmanı aşağılarken direnişçileri yüceltmektedir. Yine “*Haklıdır Yordan da, Milan da. Haklıyız bizler de. Bu yer için savaşmak, bu yer için ölmek, hepimizin borcu. Bulgara, istilâciya, faşiste boyun eğdirmezsek, ayıp bize. Günahı boynunuza!*” [Zekeriya 1988:22] cümlelerinde de toplumu ajite etmeye yönelik bir propaganda dili egemendir. Ayrıca bu metnin korku, acı, şiddet kin gibi öğeler içeriyor olması problem arz etmektedir.

Yazarın “**Nazlı Nine**” adlı hikayesinde ise kurtuluş günlerini kutlayan köylülerin arasına karışan bir Rus asker için yaratılmak istenen sempati, okuyucunun bilinç altına yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Bulgar ve Almanlara karşı kullanılan ötekileştirici dil Rus askerinde sempati yaratmayı amaçlayan bir dile dönüşmektedir. Rus askeri dosttur, merhametlidir, yardımseverdir. O da Alman zulmü karşısında mazlumdur.

Mustafa Karahasan (1920-2002)’ın “**Duvar Saati**” adlı öyküsünde okula yeni başlayacak olan Adnan’ın okula başlama heyecanı anlatılmaktadır. Adnan okula başlama yaşındaki çocuklar için idealize edilmiş bir öğrenci tipidir. Sabah erkenden uyanır.

“*Kimler kalkmış?...Kimler kalkmış?... diye annesi bağırdı.*”

“*Oooo! Hiç çağırmadan gelmiş öğrencimiz...*” diye söze karıştı babası.

Ablası ise “Paşa çocuk, şimdiden okulunu düşünmeğe başlamış” diyerek Adnan’ı alnından öptü. [Zekeriya 1988:35]

Gerek aile bireylerinin gerekse toplumun okula başlama yaşındaki çocuklardan beklediği ideal davranış sorun yaratmadan uyanmak, hazırlıklarını yapıp yine sorun yaratmadan okula gitmek, derslerde akıllı uslu olmak öğretmeni dikkatle dinlemek, derslere çalışmak; hem ev ortamında hem de okulda sorun kurallara uymaktır. Yazar hikaye aracılığıyla bu ideal öğrenci modelini çocukların bilinç altına kaydetmeye çalışıyor. Dolayısıyla anlatıcı bu metinde de otoriter bir tutum sergiliyor.

Necati Zekeriya (1928-1988)’nın “**Kırmızı Balon**” adlı hikayesi örtük

kiplik ifadeler taşısa da, “Kütüphanede Doğan Hikaye” [Zekeriya 1982:43] başlıklı çocuk öyküsü çocuğa yönelik açık ya da örtük kiplik ifadeler içermez. Yazar eserinde kendini, etkisini, düşüncelerini, paradigmalarını sıfırlayarak sadece hikaye anlatır. Yazarın etkisinin azaldığı bu hikaye otoriter dil öğeleri de barındırmaz doğal olarak. Hikayenin kahramanı Orhan okuma yazma bilmez. Kütüphaneye kitap alacakmış gibi gider ve kütüphane görevlisi teyze ona kitaplar önerir. Orhan, bilmediği hikayeleri bir öğretmen sabrındaki kütüphane görevlisine anlatır. Kadın, Orhan’ın okuma yazma bilmediğini bilmez. Orhan, kütüphanede dinlediği hikayeyi koşup evde annesine anlatır. Hikaye, kütüphaneye bir değer atfetmez, okuyucusuna telinde bulunmaz.

Mahmut Demir Kıratlı (1929-1988)’nın “**Fikret’in Cesareti**” adlı hikayesi de iktidara sempati yaratmak gayesi taşır. Üsküp’ün Almanlardan kurtarılmasında yararlılıklar gösteren bir çocuk kahramandır Fikret. Hikaye şöyle biter: “*Ertesi gün, tüfeği omzunda, tam bir asker gibi Fikret de, Halk Ordusu’yla birlikte gösterilere katıldı. Onu herkes alkışladı.*” [Zekeriya 1988:62]

Ahmet S. İğciler (1945-2010)’in “**Sansar**” adlı öyküsünde güvercin kafesine giren sansarın yaptıklarının çocuklar ve sağ kalan güvercinlerde yarattığı travma anlatılır. Bu hikayede de yazar sadece hikaye anlatır. Dolayısıyla bir öğüt verme kaygısı taşımaz.

Son olarak Agim Rifat Yeşeren’in “**Otobüs Rüyası**” öyküsüyle örneklerimizi sonlandırmak istiyoruz. Hikayemizin kahramanı olan çocuk babasıyla birlikte Üsküp’e bir bisiklet almaya gitmektedirler. Otobüste uykuya dalan çocuk rüyasında kâbus görmektedir. Üsküp’e gidecekleri otobüse bineceklerdir; fakat otobüsün kapısı yoktur. Her tarafı kapalıdır. Otobüse binememektedirler. Dolayısıyla Üsküp’e gidip bisiklet almaları da imkansızdır. Bu gerilim içinde uyandıığında otobüs Üsküp’e varmak üzeredir.

İlginç kısa fakat eğlenceli devrik cümleleri hikayeyi kolayca okumamızı sağlamaktadır. Oluşturduğu gerilim ve mekanlarla oldukça zengin okuma ve anlamlandırma olanakları sunmaktadır küçük okurlarına.

Sonuç

Olağanüstü dönemlerden geçen toplulukların edebiyatlarında kaçınılmaz olarak kullanılan dilde de hızlı değişimler olmaktadır. Geleneksel anlatı türleri anlatıldığı dönemin gereksinimleri, kullanım amaçları ve kullanılan söz teknolojileri açısından otoriter bir dili zorunlu kılıyordu. Toplumsal koşullardaki değişim, demokratikleşmenin sindirilmesi, bunun anlatı tekniklerine yansımaları

anlatılarda yapılacak kronolojik çalışmalarda dilde ve anlatı tekniğindeki gelişmeleri ayan beyan görmemize olanak sağlamaktadır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında doğup iki dünya savaşı arasında yazmaya başlayanların kullandığı dil ile İkinci Dünya Savaşı'nı, Alman, Bulgar işgallerini yaşayan, bu işgallere karşı direnen kuşakların kullandıkları dil arasında da farklılıklar gözlenmektedir.

Toplumların demokratik ya da otoriter yaşayışlarıyla bu dönemlerde üretilen metinlerin atmosferi arasında koşutluklar var. Bu bakımdan 1990 sonrasında bölgede yaşanan toplumsal karışıklıklar ve katliamların çocuk edebiyatına yansımaları üzerine yapılacak ek bir çalışma, bu dönemdeki dil kullanımının edebiyata yansımalarını ortaya koyması bakımından kayda değer bir çalışma olur, düşüncesindeyiz.

KAYNAKLAR

CORCU, Demet Gereklilik/Zorunluluk Kipliği Kodlayıcılarının Anlam Yapısı Üzerine, http://semanticsarchive.net/Archive/zE0ZDQ0N/Maltepe_bildiri.pdf, Son erişim 21 Haziran 2012.

DEMİR, Sema Aslan (2008), Türkçede İsteme Kipliği Semantik-Pragmatik Bir İnceleme, Grafiker Yayınları, Ankara

DİLİDÜZGÜN, Selahattin (2003), İletişim Odaklı Türkçe Derslerinde Çocuk Kitapları, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul

KAYA, İ.Güven (1993), Yugoslavya'da Türk Halkı Edebiyatı, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul

ZEKERİYA, Necati (1982), Demet (Seçme Çocuk Öyküleri), İstanbul, Tekin Yayınevi

----- (1988), Sevgiyle, Piriştine, Tan Yayınları